

Programmatūras lietošana intelektuālā īpašuma tiesību aspektā

Uldis Miķelsons

Datorspeciālista darbā informācijas tehnoloģiju jomā izdarīto noziedzīgo nodarījumu (IT noziegumu) izmeklēšanā raksturīga iezīme ir nepieciešamība lietot dažādu programmatūru, tajās skaitā gan datortehniskajā ekspertīzē, gan *Kriminālprocesa likuma*¹ 227.pantā paredzētās speciālās izmeklēšanas darbības – *noziedzīgās darbības kontroles* – veikšanai, tajā skaitā veicot dažādu Internet tīkla saziņu grupu monitoringu (piemēram, lai atklātu bērnu pornogrāfijas izplatīšanas gadījumus); tāda vajadzība var būt, veicot arī citas speciālās izmeklēšanas darbības, kas paredzētas *Kriminālprocesa likuma* 218., 219., 220.pantos, vai operatīvās darbības pasākumu – operatīvās informācijas iegūšanu no tehniskajiem līdzekļiem, kas paredzēts *Operatīvās darbības likuma*² 17.pantā.

Piemēram, datortehniskajā ekspertīzē,³ lai izmeklēšanas mērķiem noskaidrotu pētāmajā datorā esošās informācijas saturu, var būt nepieciešama speciāla programmatūra paroli ieguvei (*password recovery*), elektroniskas informācijas meklēšanai, atjaunošanai un aplūkošanai, tajās skaitā arī mašīnlasāmā kodā, kriptogrāfiskās kontrolsummas veidošanai (*hash* funkcija), lai eksperta secinājumu ticamībai nodrošinātu pētāmās informācijas integritāti, vai pat kompilētas programmatūras koda izpētei ar t.s. reversās inženierijas metodēm (*disassembling*) utt. Šādiem mērķiem ir izstrādātas speciālas ekspertu programmas, kurās ir apvienotas lielākā daļa no eksperta darbā nepieciešamajām funkcijām, piemēram, programma *EnCase*. Taču var būt sarežģītas situācijas, kad jāpielieto specifiskas funkcijas, kādas nav standarta programmās. Tādā gadījumā ekspertam jāmeklē programmatūra, kas var nodrošināt veicamo uzdevumu izpildi.

Interneta saziņu grupu (piemēram, IRC kanālu, forumu, vēstkopu, fotoalbumu vietņu) monitoringam, kā arī kriminālprocesuālai vai operatīvai informācijas iegūšanai no tehniskajiem līdzekļiem arī var būt lietotas speciālas programmas, kas izstrādātas policijas vajadzībām, tomēr nereti policijas praksē var būt nepieciešams pielietot programmatūru, kas

¹ Kriminālprocesa likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 21.04.2005.; spēkā no 01.10.2005.; publicēts Latvijas Vēstnesī 11.05.2005., Nr.74.

² Operatīvās darbības likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 16.12.1993.; stājies spēkā 14.01.1994.; redakcijā uz 27.06.2002.; publicēts Latvijas Vēstnesī 05.01.1994.

³ Šās ekspertīzes risināmos jautājumus un noteikšanas nosacījumus sk.: Miķelsons U. Datortehniskā ekspertīze / Tiesu ekspertīze Latvijā: Rokasgrāmata; 4. izd. / Autoru grupa profesora A. Kavaliera vadībā. – Rīga: LPA, 2001.

nav izstrādāta tieši priekš policijas. Proti – šādās darbībās veicamo uzdevumu izpildei varbūt jālieto tādas programmas, kādas parasti lieto informācijas sistēmu administratori, kā arī *hakeri*. Piemēram, dažkārt var būt vajadzība veikt datu pakešu pārtveršanu un analīzi datortīkla segmentā, pielietot *ARP spoofing* un *sniffing* metodes (piemēram, «*Man-in-the-Middle*»), vai programmatūru informācijas slēptai ieguvei datorā ar *Trojan* funkcijām, tajā skaitā informācijas ieguvei no tastatūras, kad lietotājs to ievada datorā (*keyloggers*), kā arī programmas datu pārraides ceļa noteikšanai datortīklā (*trace route*), programmas datortīkla skenēšanai (*scanners*) un operētājsistēmas noteikšanai attālinātā datorā (*fingerprinting*), attālināta datora vadībai (*Telnet*) utt.

Te jāpiebilst, ka minētās metodes, ja tās samērīgi pielieto persona, kas ir kriminālprocesa virzītājs vai operatīvās darbības procesa virzītājs lietā un rīkojas tieši saskaņā ar *Kriminālprocesa likuma* vai *Operatīvās darbības likuma* nosacījumiem (tajā skaitā to, ka šādas darbības pieļauts veikt tikai ar izmeklēšanas tiesneša lēmumu), ir likumīgas – to nosaka *Latvijas Republikas Satversmes* 116.panta nosacījumi, kā arī tam atbilstīgie starptautiskie cilvēktiesību akti, un arī Eiropas Padomes *Kibernozieģumu konvencijas*⁴ normas.

Taču, ja šādas metodes pielieto jebkura cita persona, kura nav īpaši tam pilnvarota kriminālprocesuālā vai operatīvās darbības procesa kārtībā, tad tās ir noziedzīgi nodarījumi, par ko *Krimināllikumā*⁵ paredzēta kriminālatbildība, tajā skaitā tā 144., 241., 243., 244.pantos.

Tomēr te netiks plašāk skatīts šis jautājums, jo tas iziet ārpus šā raksta mērķim. Plašāk par šo jautājumu skat. speciālajā literatūrā.⁶

Ja policijas darbinieks vai eksperts lieto speciāli policijas uzdevumu izpildei izstrādātu programmatūru, tad tās lietošanas nosacījumi ir skaidri noteikti šās programmatūras licencē. Līdz ar to, iegādājoties licencētu šāda tipa programmatūru, nerodas jautājumi par tās lietošanas tiesībām.

Taču ja policijas darbiniekam vai ekspertam nepieciešams lietot tādu programmatūru, kura tiek Internetā izplatīta plašam personu lokam, tad nepieciešams rūpīgi novērtēt tās lietošanas tiesības arī no intelektuālā īpašuma tiesisko aspektu viedokļa.

Šajā sakarā var konstatēt, ka viens no visplašāk izplatītajiem *e-biznesa* veidiem mūsdienās ir intelektuālā īpašuma objektu komerciāla izplatīšana – Internetā tiek izplatīts

⁴ Convention on Cybercrime / European Committee on Crime Problems; Committee of Experts on Crime in Cyberspace. – Budapest, 29 November, 2001.

⁵ Krimināllikums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 17.06.1998.; spēkā no 1.04.1999.; redakcija uz 28.12.2004.; publicēts Latvijas Vēstnesī 08.07.1998., Nr.199/200.

⁶ Sk.: Miķelsons U. Informācijas tehnoloģiju nozieģumu izmeklēšanas īpatnības. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2003. – 387 lpp.
www.eksperts.gold.lv/IT_nozieģumu_izmeklesanas_principi.pdf

ārķārtīgi daudz dažādi intelektuālā īpašuma objektu, tajā skaitā arī programmatūra, turklāt to dara ļoti dažādas personas. No daudzām Interneta vietnēm tiek izplatītas datorprogrammas (piemēram, *Google* meklētājs uzrāda vairāk nekā 252 miljonus Internet adrešu, kurās var iegūt datorprogrammas).

Jau te uzreiz var norādīt, ka ļoti liela daļa programmatūras tiek izplatīta nekomerciāli – tās izstrādātājs atļauj jebkurai personai to lietot par brīvu (*freeware*), tajā skaitā pat atļauj iepazīties ar šīs programmas pirmkodu (*open source*) un var atļaut pat modificēt to. Šādu programmu lietošana tiesību aizsardzības iestāžu vajadzībām arī neizraisa jautājumus.

Tomēr lai pilnvērtīgi novērtētu dažādas programmatūras lietošanas tiesības, lietderīgi iepazīties ar intelektuālā īpašuma tiesību pamataspektiem šajā jomā.

Pašlaik programmatūras lietošanas juridiskie aspekti pamatojas uz **autortiesībām**.

Šeit gan var piebilst, ka par šo jautājumu ir bijušas (un turpinās) diezgan aktīvas diskusijas, tajā skaitā arī Eiropas Savienībā (ES) saistībā ar ES direktīvas projektu *Par programmatūras patentiem*.⁷ Programmētāju vidū plašu rezonansi⁸ savulaik ieguva ES iniciatīva⁹ pieņemt šo direktīvu par programmatūras patentiem Eiropas Savienībā ar tādiem nosacījumiem, kas ļautu lielajām programmatūras firmām diezgan viegli patentēt praktiski visas idejas, uz kā var balstīt informācijas tehnoloģiju izstrādi, līdz ar ko individuāli programmētāji varētu būt viegli izspiesti no tirgus. Tomēr pēc Polijas atteikšanās 2004.gada novembrī pievienoties šai direktīvai, tās pieņemšana tika atlikta, nododot to otreizējai izskatīšanai.¹⁰

Intelektuālā īpašuma tiesiskie aspekti balstās uz 1886.gadā pieņemto *Bernes konvenciju*,¹¹ kā arī 1967.gadā dibinātās Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO)¹² līgumiem, tajā skaitā 2000.gada 17.februārī Latvijā spēkā stājušies WIPO pieņemtie līgumi *Par autortiesībām*¹³ un *Par izpildījumu un fonogrammām*,¹⁴ kā arī citi normatīvie akti.¹⁵

⁷ Sk. [Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the patentability of computer-implemented inventions](#)

⁸ Sk. <http://neons.sytes.net/patenti.html>

⁹ Sk.:

<http://europa.eu.int/ISPO/ida/jsps/index.jsp?fuseAction=showDocument&documentID=1629&parent=chapter&preChapterID=0-140-194-349-362>

¹⁰ Sk. http://www.laka.lv/tiki/tiki-view_articles.php

¹¹ Bernes konvencija par literāro un mākslas darbu aizsardzību. / Pieņemta 1886.g.; ar grozījumiem, kas izdarīti līdz 1997.gadam; Latvijas Republika atkalpievienojusies 1995.gadā.

Sk. <http://www.autornet.lv/tiesibas/ligumi/berne.php>

¹² Sk. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=73690> ; <http://www.wipo.int/>

¹³ World Intellectual Property Organization Copyright Treaty / Adopted by the Diplomatic Conference on December 20, 1996, Geneva. - <http://www.likumi.lv/doc.php?id=1334>

¹⁴ World Intellectual Property Organization Performances And Phonograms Treaty / Adopted by the Diplomatic Conference on December 20, 1996, Geneva. - <http://www.likumi.lv/doc.php?id=1335>

¹⁵ Sk. <http://clea.wipo.int/clea/lpext.dll?f=templates&fn=main-h.htm&2.0>

Latvijā nozīmīgākie normatīvie akti šajā jomā ir *Autortiesību likums*¹⁶ un *Patentu likums*,¹⁷ kā arī vairāki citi, tajā skaitā jānorāda arī *Latvijas Republikas Satversmes* 113.pants, *Dizainparaugu aizsardzības likums* un arī *Administratīvo pārkāpumu kodekss* un *Krimināllikums*, kuros paredzēta atbildība par pārkāpumiem šajā jomā, kā arī vairākas ES direktīvas.¹⁸ Piemēram, ES Direktīva 91/250/EEC¹⁹ aizliedz datorprogrammu tulkošanu, pielāgošanu un jebkādu citu izmainīšanu, ja vien tas nav atļauts ar licences nosacījumiem.

Jānorāda, ka intelektuālā īpašuma objektu tiesiskie aspekti ir ļoti plaša joma, jo tā aptver gan starptautisko tiesību normas un principus (tos ietekmē arī starptautiskajās privātajās tiesībās pastāvošās *paražu* normas), gan arī daudzu valstu nacionālās tiesību normas, kas jāņem vērā tāpēc, ka elektroniskā formā intelektuālā īpašuma objektus var ļoti viegli iegūt un izplatīt pāri valstu nacionālajām robežām. Tāpēc te lietderīgi sašaurināt aplūkojamo jautājumu, galveno uzmanību pievēršot tieši programmatūras licencēm.

Jebkuru autordarbu aizsargā autortiesības, neatkarīgi no tā izpausmes formas un veida, tā būtības un vērtības, tiek aizsargāti arī atvasinātie darbi. Kad darbs tiek lietots, tā autoram pienākas visas ar likumu noteiktās tiesības. Lielākajā daļā gadījumu tās ir tiesības uz materiālu atlīdzību gan par atļauju lietot viņa darbu, gan par darba lietošanu. Autora mantiskās tiesības viņa dzīves laikā (un pēc autora nāves – bez mantiskajām tiesībām arī daļu no autora personiskajām tiesībām) var iegūt arī citas personas – citi autortiesību pārņēmēji (piemēram, izdevniecība, arī darba pasūtītājs vai darba devējs, kura uzdevumā tiek radīts darbs). Atļauju darba lietošanai autortiesību jomā var iegūt ar licenci vai licences līgumu.

Ja autortiesību īpašnieku mantisko tiesību aizsardzību nevar nodrošināt individuālā kārtā vai ja šāda aizsardzība ir apgrūtināta, tad autortiesību administrēšanu veic kolektīvi. To dara autoru pašu dibinātas bezpeļņas autortiesību organizācijas jeb mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācijas, kas ir nevalstiskas organizācijas. Latvijā ir divas autoru mantisko tiesību kolektīvā pārvaldījuma jeb autortiesību organizācijas. Viena no tām – Latvijas Autoru apvienība – autortiesību kolektīvai administrēšanai Latvijā izveidojusi otru nevalstisku organizāciju – bezpeļņas sabiedrību AKKA / LAA (*Autortiesību un komunikēšanās konsultāciju aģentūra / Latvijas Autortiesību aģentūra*).²⁰ Te gan netiks skatīta plašāk šās

¹⁶ Autortiesību likums. / Pieņemts Saeimā 6.04.2000.; pamatā stājies spēkā 27.04.2000.; ar grozījumiem, kas izdarīti līdz 7.03.2003. - <http://www.likumi.lv/doc.php?id=5138>

¹⁷ Latvijas Republikas Patentu likums, kas pieņemts LR AP 02.03.1993., bija spēkā no 31.03.1993., publicēts LR AP un MK ZIŅOTĀJĀ 01.04.1993., Nr.12, zaudējis spēku no 20.04.1995. Pašlaik spēkā ir Patentu likums, kas pieņemts LR Saeimā 30.03.1995., spēkā no 20.04.1995., publicēts Latvijas Vēstnesī 19.04.1995., Nr.60. Sk. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=34734>

¹⁸ Sk. <http://www.autornet.lv/tiesibas/ligumi/>

¹⁹ Sk. <http://www.scaramanga.co.uk/archives/directive-91-250-EEC.html>

²⁰ Sk. <http://www.autornet.lv/tiesibas/nevalsts/>

organizācijas darbība, jo tā saistīta ar mūzika un filmu ierakstu, kā arī publikāciju autortiesību aizsardzību.

Bez tam, vairāki vadoši ārvalstu programmatūru izstrādājošie uzņēmumi izveidojušas organizāciju *BSA (Business Software Alliance)*, kuras pārstāvniecības darbojas arī Latvijā, iesaistot arī Latvijas IT uzņēmumus.²¹

Par autortiesību neievērošanu Latvijā paredzēta gan administratīvā atbildība, gan kriminālatbildība (tās nevar vienlaikus piemērot). Bez tam, var būt pieteikta arī civilprasība un personai piemērota civiltiesiskā atbildība saskaņā ar *Civillikumu*.

*Administratīvo pārkāpumu kodeksa*²² 204⁶.panta (redakcija uz 19.06.2003.) nosaka: «Par autortiesību un blakustiesību objektu izmantošanu publiskā izpildījumā, ja nav saņemta likumā paredzētā licence, uzliek naudas sodu no piecdesmit līdz simt latiem. Par tādām pašām darbībām, ja tās atkārtoti izdarītas gada laikā pēc administratīvā soda uzlikšanas, uzliek naudas sodu no simt līdz divsimt piecdesmit latiem».

Savukārt kriminālatbildību šajā jomā nosaka *Krimināllikuma*²³ 147., 148. un 149.panti: 147.pants. Izgudrojuma tiesību pārkāpšana.

«(1) Par izgudrojuma tīšu izpaušanu bez izgudrojuma tiesību īpašnieka piekrišanas pirms izgudrojuma pieteikuma, kā arī par izgudrojuma autorības piesavināšanos vai līdzautorības uzspiešanu – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar arestu, vai ar naudas sodu līdz piecdesmit minimālajām mēnešalgām.

(2) Par piespiešanu ar vardarbību vai tās draudiem, vai ar šantāžu atteikties no izgudrojuma vai par tā līdzautorības uzspiešanu - soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar arestu, vai ar naudas sodu līdz simt minimālajām mēnešalgām.»

148.pants. Autortiesību un blakustiesību pārkāpšana.

«(1) Par autortiesību vai blakustiesību tīšu pārkāpšanu, ja tā izdarīta, pārkāpjot autoru tiesības uz darba publicēšanu vai izziņošanu un izmantošanu, kā arī pārkāpjot blakustiesību īpašnieku tiesības - soda ar piespiedu darbu vai ar naudas sodu līdz sešdesmit minimālajām mēnešalgām, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas.

(2) Par tādām pašām darbībām, ja tās izdarītas atkārtoti vai ja tās izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās - soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai

²¹ Sk. <http://www.bsa.lv/?lang=lvv>

²² Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss / Latvijas Republikas likums. Balstīts uz 7.12.1984. pieņemto Latvijas PSR Administratīvo pārkāpumu kodeksu; ar grozījumiem un papildinājumiem, kas izdarīti līdz 2004.g. - http://www.likumi.lv/doc.php?id=68928&rel_doc=on#REL_DOC

²³ Krimināllikums. / LR likums. Pieņemts LR Saeimā 17.06.1998.; stājies spēkā 1.04.1999. - <http://www.likumi.lv/doc.php?id=25829>

ar arestu, vai ar naudas sodu līdz simt minimālajām mēnešalgām, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas.

(3) Par autortiesību piesavināšanos, piespiešanu ar vardarbību vai tās draudiem, vai ar šantāžu atteikties no autorības vai par līdzautorības uzspiešanu - soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar naudas sodu līdz simt sešdesmit minimālajām mēnešalgām, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas.»

149.pants. Nelikumīgas darbības ar autortiesību un blakustiesību objektiem.

«(1) Par materiāla labuma gūšanu, izmantojot autortiesību vai blakustiesību objektus, kuri publicēti, izziņoti, izpildīti publiski vai kā citādi izmantoti, pārkāpjot autortiesības vai blakustiesības - soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz diviem gadiem vai ar arestu, vai ar naudas sodu līdz astoņdesmit minimālajām mēnešalgām, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas.

(2) Par šā panta pirmajā daļā norādīto objektu iegūšanu realizācijai, uzglabāšanu vai slēpšanu - soda ar piespiedu darbu vai ar naudas sodu līdz četrdesmit minimālajām mēnešalgām, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas.»

Tomēr jānorāda, ka ne visos gadījumos, kad persona nesamaksā autoram atlīdzību par tā darba izmantošanu, šī persona izdara likumpārkāpumu. Kaut arī pēdējos gados mazāk, tomēr vēl aizvien datorlietotāju vidū ir diezgan izplatīts viedoklis, ka jebkuru programmatūru nepieciešams iegādāties par maksu. Uz šī viedokļa vēl līdz pavisam nesenam laikam pat šajā jomā strādājoši valsts ierēdņi Latvijā balstīja savu pozīciju *informācijas sabiedrības* veidošanā un e-pārvaldes attīstībā. Šādu viedokli centās uzturēt arī organizācija *BSA*, jo to izveidojušie komerciālās programmatūras uzņēmumi, iespējams, ir ieinteresēti ne tik daudz datorpirātisma apkarošanā, cik tajā, lai pēc iespējas vairāk cilvēku pirktu viņu izstrādātās datorprogrammas. Tomēr šāds viedoklis ir maldinošs. Ārkārtīgi daudz dažāda programmatūra ar tās autora atļauju tiek izplatīta pilnīgi par brīvu. No tā pat Interneta lietotāju valodā radies programmatūru apzīmējums, lai tieši norādītu, vai to izplata par maksu vai par brīvu – komerciāli izplatīto programmatūru parasti sauc *shareware* (arī *adware*), bet par brīvu izplatāmo – *freeware*.

Ar datorprogrammu pirātismu saprot datorprogrammu kopēšanu, izplatīšanu vai izmantošanu bez autortiesību īpašnieka atļaujas jeb licences. Licencē tiek ietverti nosacījumi, ar kādiem datorprogrammas autors nodod datorprogrammas lietotājam lietošanā savu darbu. Ja lietotājs šos nosacījumus pārkāpj, tad viņa darbība tiek pielīdzināta datorprogrammu nelegālai izmantošanai, par ko var būt civiltiesiska, kā arī administratīva atbildība vai kriminālatbildība. Kā norāda organizācija *BSA*, Latvijā joprojām saglabājas augstākais

datorpirātisma līmenis Baltijas valstīs, sasniedzot 58%.²⁴ Datorpirātisma līmeni virknē valstu, tajā skaitā arī Latvijā ik gadus daudzpusīgi vērtē arī *Starptautiskā intelektuālā īpašuma alianse*, sniedzot par to ziņojumu ASV intelektuālā īpašuma uzņēmumiem.²⁵

Saskaņā ar *BSA* informāciju, raksturīgākie programmatūras pirātisma veidi:

- a) Nelegālas datorprogrammas kopē uz diskietēm, cenšoties pēc iespējas atdarināt tās iepakojumu, dokumentāciju u.c., nolūkā to pārdot nelegālās vai legālās tirdzniecības vietās.
- b) Datoru tirgotāji, nolūkā veicināt datoru noietu savā firmā, jaunu vai lietotu datoru cietajā diskā instalē datorprogrammu nelegālas kopijas.
- c) Datorprogrammu lieto uz serveriem, apkalpojot lielāku skaitu lietotāju, nekā tas paredzēts licencē.
- d) Nelegālu programmatūras kopiju vai arī programmatūras nelegālai lietošanai nepieciešamās paroles / kodu (*crack*) iegūst Internetā.
- e) Personas, kas programmatūru lieto legāli, to bez atļaujas instalē citas personas datorā (ja licence to atļauj lietot tikai uz viena datora).

Normatīvie akti noteic, ka programmatūras autortiesības tiek aizsargātas visās formās. Taču jāņem vērā, ka tas attiecas tieši uz programmatūras kodu (kurš var būt uzrakstīts tajā vai citā programmas valodā). Saskaņā ar ES Direktīvas *Par datorprogrammu aizsardzību*²⁶ 1.panta (2) daļu, «Autortiesības neaizsargā idejas un principus, kas ir pamatā visiem datorprogrammu elementiem, ieskaitot idejas un principus, kas ir pamatā saskarnēm (*interfeisiem*).»

Programmatūru izplatīšanas nosacījumus nosaka tās licence, tāpēc šeit lietderīgi salīdzināt dažādu programmatūru licenču nosacījumus.

Jānorāda, ka tikpat kā nevar runāt par tādu programmatūru, kuru izplatītu vispār bez jebkādas licences nosacījumiem. Programmatūru licences, kā likums, ir *vienkāršās licences*, proti – tās dod saņēmējam (lietotājam) tiesības lietot tajā norādītos darbus tajā norādītajos veidos vienlaikus ar autoru vai citām personām, kuras saņēmušas attiecīgo licenci. Licencei jābūt rakstiskai.

²⁴ Sk. http://www.bsa.lv/index.php3?menu_id=229&lang=lv

²⁵ International Intellectual Property Alliance 2004 Special 301 Report on Global Copyright Protection and Enforcement. - http://www.iipa.com/special301_TOCS/2004_SPEC301_TOC.html
<http://www.iipa.com/rbc/2004/2004SPEC301LATVIA.pdf>

²⁶ ES Direktīva par datorprogrammu aizsardzību. / Eiropas Padomes Direktīva par datorprogrammu juridisku aizsardzību (91/250/EEC); Pieņemta Briselē, 14.05.1991. - http://www.bsa.lv/index.php3?menu_id=189&lang=lv

Programmatūru licences īpatnība ir tāda, ka tā nereti tiek publiskota Internet mājaslapā un arī pievienota programmatūras failam, kad lietotājs to lejupielādē savā datorā ar Internet pieslēguma starpniecību. Tomēr licence var būt arī papīra formā – kad persona iegādājas programmatūru nevis ar Internet pieslēguma palīdzību, bet gan ierakstītu uz diska.

Šajā ziņā īpatnēja situācija ir firmas IBM portatīvo datoru ar instalētu *Microsoft Windows* operētājsistēmu – šādi datori tiek pārdoti bez atsevišķa programmatūras diska un rakstiskas licences, bet programmatūras legālu iegādi apliecina uzlīme uz datora korpusa (kā arī tas, ka ir vispārzināms par šādu IBM un Microsoft sadarbības veidu).

Ja programmatūras licence kopā ar programmatūru tiek izplatīta elektroniski, tad piekrišana tai tiek apstiprināta arī ar programmātiskas funkcijas palīdzību – ar peles klikšķi nospiežot, piemēram, ikoniņu «*Accept*» («Piekrītu») vai tamlīdzīgu uzrakstu. Jebkuras programmatūras iegādei, kā civiltiesiskam līgumam, kas būtībā ir pušu vienošanās, tiesisks spēks iestājas vienīgi tad, kad abas puses ir apstiprinājušas šo vienošanos, un piekrišana licences nosacījumiem ir šādas vienošanās daļa.

Dažādām programmām ir atšķirīgas programmātiskas funkcijas saistībā ar licences noteikumiem, ja tie paredz šo programmu lietošanas ierobežojumus. Piemēram, daudzas programmas tiek izplatītas Internetā kā demonstrācijas versijas, kuras pilnvērtīgi funkcionē tikai ierobežotu laiku (piemēram, 30 dienas) vai kuru funkcijas ir ierobežotas – līdz brīdim, kad lietotājs samaksā par to lietošanu.

Ievērojot plaši izplatīto praksi pārkāpt autortiesības, tajā skaitā arī apejot programmatūras aizsardzības metodes, vairāki programmatūras izstrādātāji vispār izvairās izplatīt savas programmas ar Interneta starpniecību nepastarpināti, bet savā mājaslapā tikai informē par savu programmatūru, mudinot to iegādāties (ar elektronisku finanšu norēķinu starpniecību) ar CD diska sūtījumu.

Savukārt daudzi citi izstrādātāji vispār jebkādi neierobežo programmatūru lietošanu un pat veicina to izplatīšanu pēc iespējas plašāk, t.sk. pat pieļaujot, ka programmatūras saņēmējs to tālāk izplata komerciāli.

Jebkurā gadījumā, izņemot programmatūras autoru, nevienam nav tiesības izmainīt licences nosacījumus.

Lai novērtētu programmatūras izplatīšanas tiesiskos aspektus, lietderīgi novērtēt būtiskākās atšķirības komerciāli izplatāmo un brīvi izplatāmo programmatūru licencēs. Kā raksturīgākus piemērus var minēt divas grupas – firmas *Microsoft* un atvērtā pirmkoda sabiedrības *OSI (Open Source Initiative)*²⁷ biežāk lietotās licences.

²⁷ Sk. <http://www.opensource.org>

Šeit gan jānorāda, ka katrā individuālā gadījumā jāvērtē, ar kādu tieši licenci tiek izplatīta konkrētā programmatūra, kuru persona vēlas lietot, jo tā var būt atšķirīga no te aplūkotajām licencēm.

Tā kā lielākā daļa cilvēku pagaidām uz darba datoriem²⁸ vēl lieto *Microsoft Windows* operētājsistēmu, tad katrs pats var iepazīties ar šīs licences nosacījumiem. Ikviens var iepazīties ar tiem arī *Microsoft* sagatavotajā apkopojumā (tas tiek veidots vairākas reizes gadā).²⁹ Tāpēc tā šeit raksturota īsumā.

Microsoft izstrādātā programmatūra tiek izplatīta ar dažādām *Microsoft* licencēm. Dažādas programmatūru versijas tiek piedāvātas gan individuāliem lietotājiem, gan uzņēmumiem, pēdējā gadījumā pieļaujot tiem iespēju instalēt tās uz vairākiem uzņēmuma datoriem. Tā paredz šīs programmatūras iegādi tikai par samaksu. Šīs programmatūras licence nepieļauj tiesības lietotājam izplatīt šo programmatūru jebkurai citai personai, kas izriet ārpus šīs licences nosacījumiem.

Microsoft tipveida licences paredz, ka šis uzņēmums nesniedz nekādas garantijas tās lietotājiem attiecībā uz programmatūras stabilitāti un ar to apstrādāto datu drošību.

Microsoft programmatūra vienmēr izplatīta tikai tādā [kompilētā] formātā, lai tās lietotājam nebūtu iespējas iepazīties ar tās pirmkodu (*source*), līdz ar to – nebūtu iespējas arī to izmainīt. Programmatūras koda atklāšana ar reversās inženierijas metodēm (*dissassembling*), lai iepazītos ar kodu, un koda izmainīšana ir aizliegta.

Var gan pieminēt, ka pēdējos dažus gadus *Microsoft* tomēr atklāj *Windows* operētājsistēmas pirmkodu valstu valdībām, kuras to pieprasa (tas ir motivēts ar valsts drošības jautājumu nodrošināšanu, valdībām veidojot valsts nozīmes IS ar *Windows OS*), tomēr nepieļauj tā pilnīgu atklāšanu individuāliem lietotājiem un uzņēmumiem, kā arī nepieļauj tā izmainīšanu.³⁰

GNU / Linux operētājsistēmu vidē strādājošās programmas bieži tiek izplatītas ar *GNU GPL*, jeb «*GNU* Vispārējo publisko licenci» (*GPL – General Public License*)³¹ (šo licenci jebkura persona var izmantot arī jebkurai savai programmai).

Šī licence garantē jebkurai personai pilnīgu brīvību kopīgi izmantot un arī izmainīt, modificēt par brīvu izplatāmu programmatūru – lai nodrošinātu, ka šī programmatūra arī turpmāk ir brīva visiem tās lietotājiem.

²⁸ Citāda situācija ir attiecībā uz serveriem – tur lielākoties tiek lietotas *Unix* bāzētās OS.

²⁹ Microsoft Licensing Product Use Rights. / October, 2004. – p. 97 – [pdf document] - <http://www.units.muohio.edu/mcs/other/microsoft/ProductUseRights4.pdf>

³⁰ Tomēr var pieminēt vienu nesenu izņēmumu, kad *Microsoft* izstrādāja programmatūru ar atvērto pirmkodu. Sk.: <http://lat.times.lv/index.php?Mode=readnews&NewsID=119486>

³¹ Sk. <http://www.gnu.org/licenses/licenses.html> ; <http://www.dzoka.lv/linux/gnuvpl.htm>

Šīs licences galvenā īpatnība ir tā, ka ar to atļauts ne vien iepazīties ar programmatūras pirmkodu (tāpēc ar šo licenci izplatāmo programmatūru pieņemts saukt par atvērtā pirmkoda (*open source*) programmatūru), bet arī brīvi ļauj izmainīt šo programmatūru.

Toties licence pieprasa atsūtīt programmatūras autoram izmainīto programmatūras versiju. Tas tiek pieprasīts ar nolūku, lai programmatūras sākumversijas izstrādātāji varētu novērtēt jaunās versijas kodu un viņiem būtu iespēja pilnveidot arī savas versijas kodu. Tādā veidā tiek veicinātas divas lietas – pirmkārt, *GNU / Linux* vidē strādājošās programmatūras izstrādē un pilnveidošanā iesaistās ārkārtīgi daudz programmētāju (*open source community*), kas ir ļoti pozitīvs faktors, jo nozīmīgi veicina šīs programmatūras kvalitātes paaugstināšanos un iespēju bagātināšanos, otrkārt, šai videi daudzie programmētāji izveido ļoti daudzus dažādas operētājsistēmas distributīvus un lietotājprogrammu versijas (kas atsevišķos aspektos ir ne visai pozitīvs faktors).

GNU GPL licence neierobežo tiesības izplatīt programmatūru par maksu. Šī licence pieprasa, lai programmatūras saņēmējs nodotu visas tās savas tiesības uz programmatūras turpmāku izplatīšanu un izmainīšanu, kādas ir viņam, t.sk. arī tiesības saņemt programmas pirmkodu. Izplatītājam arī jāparāda programmatūras saņēmējam šī *GNU GPL* licence, lai arī tas zinātu savas tiesības.

Faktiski *GNU GPL* licence saglabā autortiesības programmatūras autoram, t.sk. arī tiem autoriem, kuri izmainījuši saņemtās programmatūras kodu, ļaujot viņiem brīvi izplatīt tālāk savu darbu. Tajā pašā laikā šī licence nesniedz garantijas lietotājam pret programmatūras kļūdām, kādas var būt radījis cits tās izstrādātājs.

Šī licence arī vērsas pret draudiem, kādus var radīt programmatūru patentēšana – tā paredz, ka neviens tās izstrādātājs nevar individuāli patentēt šo programmatūru, rezultātā padarot to par savu īpašumu. Lai to novērstu, *GNU GPL* licence ietver nosacījumu, ka jebkuru ar tās programmatūras saistītu patentu vai nu jālicencē brīvai izmantošanai pilnīgi visiem vai arī to nevar licencēt vispār.

Minētais aspekts, kaut arī šķiet ļoti pozitīvs, var radīt arī atsevišķus šķēršļus. Piemēram, *GNU / Linux* distributīvos (izņemot jau komerciāli izplatīto, jaunāko *Suse Linux 10*) nav iekļauts PPTP (*Point-to-Point Tunneling Protocol*), jo tajā pielieto tādu šifrēšanas metodi, kura ir patentēta, bet *GNU* licence nepieļauj patentēta koda iekļaušanu tajā. Taču PPTP ir ļoti vērtīgs līdzeklis drošai datu pārraidei.

BSD operētājsistēma un speciāli tai izstrādātas lietotājprogrammas tiek izplatītas ar *BSD (Berkeley Software Design, Inc)* licenci.³²

³² Sk. <http://www.opensource.org/licenses/bsd-license.php>

Ar šo licenci izplata programmatūru gan komerciāli – *OpenBSD* un *NetBSD* operētājsistēmas, gan arī par brīvu – *FreeBSD* u.c.

Arī *BSD* operētājsistēmas un tajās strādājošās aplikāciju programmas, tāpat kā *GNU / Linux*, ir uz *Unix* sistēmas bāzes, un arī *BSD* operētājsistēmas un lietotājprogrammas tiek izplatītas kā atvērtā pirmkoda programmatūra – jebkuram ir atļauts un tiek dotas iespējas iepazīties ar tās pirmkodu un to izmainīt. Šīs licences atļaut arī brīvi izplatīt šo programmatūru.

Atšķirībā no *GNU GPL* licences, šī licence neprasa, lai programmētājs pēc programmas koda izmainīšanas nosūtītu savu izstrādāto versiju šās programmas sākuma versijas autoram, tikai šī licence prasa, lai tiktu obligāti norādīts programmatūras pirmavots.

Atvērtā pirmkoda programmatūra nodrošina iespējas jebkuram kvalificētam programmētājam ne tikai izmainīt programmatūru savām vajadzībām (ar to tā tiek labāk pielāgota dažādiem aparatūrai un risinājumiem uzdevumiem, tāpēc tā ir stabilāka un nereti efektīvāka), bet arī pašam pārbaudīt tās ievainojamības un meklēt nepilnības, līdz ar to programmētāji nav atkarīgi no tās izstrādātāja. Iespēja pilnveidot programmatūru rada arī izaicinājumu programmētājiem un veicina IT nozares attīstību valstī, kā arī sniedz virkni citu ieguvumu sabiedrībai.³³

Atvērtā pirmkoda programmatūras izplatīšana arī var būt veikta peļņas nolūkos, taču peļņa šajā gadījumā tiek gūta nevis no licenču pārdošanas, bet gan no servisa pakalpojumiem – piemēram, izstrādātājs uzraksta programmu tieši atbilstoši pasūtītāja aparatūras un risināmo funkciju īpatnībām, un/vai arī nodrošina IS (ar šo programmatūru) administrēšanu u.c.

Atvērtā pirmkoda programmatūru priekšrocības detalizēti izklāsta šo programmatūru izstrādātāju sabiedrība. Šeit var vienīgi vēlreiz izcelt būtiskākās pazīmes, kuras ir līdzīgas šo programmu licencēm (*GNU GPL, BSD, Artistic, LGPL, FDL, SISSL, MIT, PHP* u.c.),³⁴ dodot lietotājam praktiski pilnu brīvību rīkoties ar programmatūru, nemaksājot par to jebkādu maksu, un kuras principiāli atšķiras no *Microsoft* un citu komerciāli izplatīto, kompilētā pirmkoda programmu licencēm:

1. Licence ļauj programmu brīvi izplatīt bez ierobežojumiem un licenžu maksas (*Free Redistribution*);
2. Programmu izplata ar tās pirmkodu, kas ir saprotams programmētājiem un kas nodrošina iespēju analizēt un mainīt programmas darbību (*Source Code*);

³³ Sk. http://www.laka.lv/tiki/tiki-download_wiki_attachment.php?attId=3

³⁴ Sk. <http://www.opensource.org/>

3. Licence atļauj veidot atvasinātās programmas, kas izmanto šīs programmas daļas vai pat to visu, ja vien tiek saglabāta tā pati licence (*Derived Works*);
4. Licence var nodrošināt autora pirmkoda integritāti, pieprasot īpaši norādīt, ja programma bijusi izmainīta (*Integrity of The Author's Source Code*);
5. Licence nedrīkst pieļaut jebkādu diskrimināciju pret jebkādām personām vai to grupām (*No Discrimination Against Persons or Groups*);
6. Licence nedrīkst nekādi ierobežot programmas lietošanas lauku (*No Discrimination Against Fields of Endeavor*);
7. Licencēm jābūt spēkā priekš visiem, kas ieguvuši šo programmatūru (*Distribution of License*);
8. Licence nedrīkst būt specifiska attiecībā pret kādu produktu (*License Must Not Be Specific to a Product*);
9. Licence nedrīkst ierobežot citu programmatūru (*The License Must Not Restrict Other Software*);
10. Licencei jābūt tehnoloģiski neitrālai (*The License must be technology-neutral*).

Noslēgumā var pieminēt, ka arī vairāki programmētāji Latvijā izstrādājuši un izplata programmatūru ar *GNU GPL* licenci, kaut arī pagaidām vēl dominējošie komerciālās programmatūras tirgotāji cenšas šo virzienu bremsēt. Tieši šāds virziens var būt lietderīgs arī policijas vajadzībām piemērotas programmatūras izstrādei.

Kā piemēru programmām, kādas var lietot IT noziegumu izmeklēšanai, var minēt programmas Internet vietnēs:

<http://www.insecure.org/tools.html>; <http://directory.fsf.org/network/> tajā skaitā vairākas no IT noziegumu atklāšanas uzdevumiem piemērotām programmām, piemēram, *NMap* (*Network Mapper*), *Nikto*, *Nessus*, *SafetyNet*, *CifsPwScanner*,³⁵ *Trinux*³⁶ u.c., tiek izplatītas ar *GNU GPL* licenci.

Informācija par dažādu licenču salīdzinājumu ir daudzos Internet resursos, tajā skaitā:

<http://www.croftsoft.com/library/tutorials/opensource>;

http://www.asiaosc.org/enwiki/page/Comparison_of_Open_Source_Licenses.html;

<http://www.groklaw.net/article.php?story=20031231092027900>.

Noslēgumā var vēl minēt 2003.gada 12.decembrī notikušajā ANO samītā par informācijas sabiedrību pieņemtajā Principu deklarācijā «*Informācijas sabiedrības veidošana – globāls izaicinājums jaunajā tūkstošgadē*» *WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E* norādīto:

³⁵ Sk. <http://www.astalavista.com/?section=dir&cmd=file&id=2714>

³⁶ Sk. <http://trinux.sourceforge.net/>

«Informācijas un zināšanu pieejamību var veicināt, palielinot ieinteresēto pušu izpratni par iespējām, ko piedāvā dažādi programmatūru modeļi, tai skaitā īpašniekprogrammatūra, atklātā pirmkoda un brīvā programmatūra, lai palielinātu konkurenci, lietotāju pieeju, izvēles daudzveidību un lai dotu iespēju visiem lietotājiem izstrādāt risinājumus, kas vislabāk apmierina viņu vajadzības. Programmatūru pieejamība par samērīgu cenu uzskatāma par patiesi ietverošas informācijas sabiedrības svarīgu sastāvdaļu.»

Atbilstīgi arī šai deklarācijai pieņemtajā ANO Rīcības plānā *WSIS-03/GENEVA/DOC/5-E* norādīts: «Jārosina pētniecība un jāveicina dažādo programmatūru modeļu un to izveides līdzekļu, tai skaitā patentēto, atklāta avota un bezmaksas programmatūru piedāvāto iespēju apzināšanās visu ieinteresēto pušu vidū, lai palielinātu konkurenci, izvēles brīvību un panāktu samērīgas cenas, kā arī lai dotu iespēju visām ieinteresētajām pusēm izvērtēt, kurš risinājums vislabāk apmierina to prasības.»